

О.П. Кірдан

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено обґрунтуванню періодизації розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України ХІХ–початку ХХІ ст. Відзначено, що у наукових дослідженнях вітчизняних учених схарактеризовано різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх економістів, окреслено основні підходи до періодизації розвитку системи освіти України. Для досягнення мети статті використано комплекс загальнонаукових (історичний, ретроспективний, хронологічний аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальних історичних методів педагогічного дослідження (метод періодизації /діахронний та конструктивно-генетичний).

На основі обґрунтування критеріїв (особливості становлення та розвитку вищої економічної освіти під впливом сутнісних рис технологічного укладу; соціально-політичних, суспільно-історичних та економічних детермінант; державної освітньої політики; законодавче та нормативно-правове забезпечення професійної підготовки майбутніх економістів; організаційне, теоретичне та методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти, що змінювалося кількісно та якісно) виокремлено та схарактеризовано п'ять періодів розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України: перший (1805–1905 рр.) зародження професійної економічної підготовки; другий (1906–

1920 рр.) становлення професійної економічної підготовки у профільних та різногалузевих закладах вищої освіти; третій (1920–1990 рр.) уніфікації професійної економічної підготовки у закладах вищої освіти; четвертий (1991–2015 рр.) модернізації професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України та п'ятий період (2015 р. й до нині) трансформування професійної підготовки здобувачів вищої освіти з економічних спеціальностей. У межах виокремлених періодів вказано тенденції та особливості розвитку професійної підготовки майбутніх економістів.

Ключові слова: періодизація, критерії періодизації, тенденції, розвиток професійної підготовки, майбутні економісти, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. Проблема періодизації розвитку вітчизняної вищої освіти є однією з фундаментальних у педагогічній науці, оскільки чітка хронологізація дозволяє зрозуміти тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх фахівців, генезу та еволюцію загальнопедагогічних ідей, сутність педагогічних концепцій, уможлиблює виявлення внутрішніх закономірностей і особливостей розвитку змісту вищої освіти, а відтак сприяє науковому узагальненню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях вітчизняних учених схарактеризовано різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх економістів. Так, Є. Іванченко, С. Касіянець, Л. Потапкіна, О. Самосудова-Гророва, М. Стрельников, С. Тарасова, О. Яковенко та ін. досліджували формування компетентностей та професійних якостей майбутніх економістів; Г. Дутка, Н. Замкова, О. Максимова, Л. Пуханова, Г. Тимошук та ін. схарактеризували напрями удосконалення освітнього процесу та особливості вивчення навчальних дисциплін у професійній підготовці студентів економічних спеціальностей.

У той самий час, незважаючи на значну розробленість теми професійної підготовки, недостатньо дослідженою залишається періодизація розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України.

Між тим для вирішення низки питань удосконалення сучасної підготовки фахівців економічних спеціальностей необхідним є виокремлення періодів розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України.

Мета статті – обґрунтувати критерії та на їх основі виокремити періоди розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях вітчизняних вчених зроблено численні спроби періодизації розвитку вищої освіти. Так, у наукових дослідженнях В. Береки, Н. Гупана, О. Сухомлинської, Є. Хрикова та ін. розроблено концептуальні підходи до періодизації розвитку системи освіти України. Найвагомішою є періодизація розвитку педагогічної думки в Україні О. Сухомлинської, яка чітко розмежовує основні еволюційні етапи розвитку педагогічних систем, поглядів та ідей й виокремлює сім періодів, а саме: I період: IX–XVI ст. – педагогічна думка Княжої доби; II період: 1569 – середина XVII ст. – педагогіка в контексті слов'янського Відродження; III період: друга половина XVII – XVIII ст. – педагогічна думка і школа Козацької доби; IV період: XIX ст. – 1905 р. – становлення модерної педагогічної думки; V період: 1905–1920 рр. – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; VI період: 1920–1991 рр. – українська педагогічна думка і школа за радянських часів. Окремо вона визначила етапи VI періоду: I – 1920–1933 рр.: етап експериментування і новаторства; II – 1933–1958 рр.: українська педагогіка як складник «російсько-радянської» культури; III – 1958–1985 рр.: українська педагогічна думка в змаганні за педагогічний розвиток; IV – 1985–1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу; VII період: 1991 – сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Україні [11, с. 37–54].

У дисертаційній роботі Т. Кузьоми визначено генезу ідей науковості навчання в історії вітчизняної педагогічної думки, обґрунтовано етапи розвитку принципу науковості наприкінці XIX - на початку XX ст. в Україні (1870-ті рр.–

1883 р. – етап розвитку ідей науковості за умов реформування системи вищої освіти, 1884–1904 рр. – етап формування теоретичної бази проблеми реалізації принципу науковості навчання; 1905–1917 рр. – етап активного застосування принципу науковості в процесі навчання студентів у ВНЗ України [6].

У статті А. Сингаївської розглянуто еволюцію вищої економічної освіти з XIX ст. до сьогодення через зміст освіти та форму його викладення в навчальних закладах. Авторкою акцентовано увагу на історичних типах економічної освіти (праксеологічному, інституційному, експлікаційному, технологічному, інтеграційному), які обґрунтовано за такими детермінантами як науковий базис, пріоритети, масштабність [9].

У дослідженні З. Гіптерс розглянуто історико-педагогічний аспект визначення та змістового навантаження поняття «економічна освіта»; проаналізовано педагогічні ідеї і погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на проблему економічної освіти дітей та дорослих [3].

Аналіз вищевказаних праць дозволяє дійти висновку, що критеріями періодизації виступали культурно-антропологічний та цивілізаційний підхід (О. Сухомлинська), істотні ознаки досліджуваних феноменів (З. Гіптерс, Т. Кузьома та ін.).

Відтак методологічний базис виокремлення періодів розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України передбачає формування системи критеріїв. «Словник української мови» терміноодиницю «критерій» трактує як «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [10, с. 349]. У «Великому тлумачному словнику української мови» поняття «критерій» визначено як «ознака, за якою можна судити про щось, мірило для визначення, оцінки предмета чи явища; підстава для оцінки або класифікації чогось» [1, с. 8]. Таким чином, визначення критеріїв уможливить виокремлення періодів розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України.

Отже, використання критеріально-комплексного підходу як методологічного базису та комплексу загальнонаукових та спеціальних історичних методів

педагогічного дослідження (історичний, ретроспективний, хронологічний аналіз, синтез, узагальнення, періодизації (діахронний), конструктивно-генетичний) уможливило виокремлення таких *критеріїв періодизації розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України*:

1. Особливості становлення та розвитку вищої економічної освіти під впливом сутнісних рис технологічного укладу; соціально-політичних, суспільно-історичних та економічних детермінант; державної освітньої політики.

2. Законодавче та нормативно-правове забезпечення професійної підготовки майбутніх економістів.

3. Організаційне, теоретичне та методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти, що змінювалося кількісно та якісно.

Принадно зазначимо, що утворення перших закладів вищої освіти на українських землях – вищих шкіл та вищих студій – історики відносять до періоду Київської Русі. Подальший розвиток вищої освіти в Україні пов'язують із діяльністю Острозької (1576–1636 рр.) і Києво-Могилянської (1615–1817 рр.) академій та інших закладів вищої освіти.

Перший період (1805–1905 рр.) зародження професійної економічної підготовки бере початок від заснування університетів на українських землях (Львівського, Харківського, Київського, Новоросійського та ін.) й викладання економічних предметів / появою кафедр на юридичних факультетах, що входили до їх складу. Це був час становлення університетів як закладів вищої освіти на українських землях, зародження й розвитку вищої економічної освіти та професійної економічної підготовки. Одними з перших її осередків були кафедра дипломатії та політекономії Харківського університету (1805 р.), кафедра натурального права і політичної економії та кафедра торговельного кодексу Львівського університету (1812 р.) та ін.

Осередками зародження професійної економічної підготовки стали також заклади підвищеного типу, а саме: Рішельєвський ліцей, у структурі якого функціонували юридичне (з 1837 р.) та камеральне (з 1841 р.) відділення, а також Ніжинський юридичний ліцей (1840–1875 рр.) та ін.

Упродовж виокремленого нами періоду відбулося напрацювання концептуальних засад розвитку політичної економії, відкриття кафедр економічного спрямування, становлення та розвиток змісту вищої економічної освіти, організація та видання періодичних видань економічної тематики видання підручників та книг економічного спрямування, заснування спеціальних товариств та ін.

Становлення вищої економічної освіти на українських землях у 1805–1905 рр. пов'язана з викладанням університетських курсів, насамперед політичної економії та статистики, діяльністю видатних учених-економістів. На різних етапах виокремленого нами періоду до викладання були залучені Т. Степанов (1895–1857) – професор політичної економії Харківського університету, І. Вернадський (1821–1884) – професор Київського університету, М. Вольський (1834–1878) – професор Новоросійського університету, М. Бунге (1823–1895) – професор, ректор Київського університету, Д. Піхно (1853–1913) та М. Зібер (1844–1888), О. Білімович (1876–1963) – професори Київського університету, та ін. чий імена вписані у скарбницю не лише української, а й світової економічної думки.

Нормативно-законодавче поле професійної економічної підготовки на юридичних факультетах університетів цього періоду сформоване офіційними документами «Полного собрания законов Российской империи»; наказами, розпорядженнями та рескриптами, уміщеними у тогочасних періодичних виданнях: «Журнал Министерства народного просвещения», «Циркуляр по Киевскому учебному округу», «Циркуляр по Харьковскому учебному округу», «Университетские известия» та ін.

У низці інтерпретаційних джерел сучасних українських науковців побіжно розглянуто окремі аспекти розвитку професійної економічної підготовки у

зкладах вищої освіти XIX – початку XX ст., а саме: О. Войно-Данчишина на матеріалах українських губерній проаналізувала правове регулювання вищої юридичної освіти та науки в Росії в XIX ст. [2], О. Єгорова схарактеризувала етапи та особливості розвитку юридичної освіти в університетах України XIX – початку XX ст. [5], Е. Писарева дослідила організаційно-правові основи діяльності університетів на українських землях Російської імперії другої половини XIX ст. [7] та ін.

Вагомим джерелом в обґрунтуванні періодизації розвитку досліджуваного феномену вважаємо монографію В. Фещенко «Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст.», у якій розглянуто питання генезису ринкового господарства в українській економічній думці другої половини XIX – початку XX ст. Авторкою у контексті розвитку світової економічної теорії висвітлено внесок українських вчених у розробку найбільш важливих проблем ринкової еволюції: конкуренції та монополії, сутності ринкового механізму, проблем підприємництва, економічних коливань та кон'юнктури, регуляторних можливостей державного впливу на ринкові процеси, акцентовано увагу на новаторських дослідженнях М. Туган-Барановського, О. Білимовича, Є. Слуцького, С. Булгакова та ін., які за рівнем постановки та ступенем розробки окремих проблем ринкового розвитку випереджали подібні напрацювання у світовій економічній думці [12].

Отже, тенденціями першого періоду (1805–1905 рр.) було зародження професійної економічної підготовки; становлення та розвиток викладання в університетах економічних дисциплін; трансформація змісту економічної освіти під впливом соціально-політичних, суспільно-історичних та економічних детермінант; почережність посилення/послаблення контролю за університетським викладанням та його залежність від державної освітньої політики; законодавче та нормативно-правове регулювання професійної економічної підготовки, напрацювання її теоретичних та методичних засад.

Другий період (1906-1920 рр.) становлення професійної економічної підготовки у профільних та різногалузевих закладах вищої освіти бере початок від заснування першого в Україні вищого економічного навчального закладу – Київських вищих комерційних курсів й охоплює період визвольних змагань українського народу.

Упродовж виокремленого нами другого періоду кількісних та якісних змін зазнала система професійної підготовки майбутніх економістів шляхом заснування профільних закладів вищої економічної освіти (Київські вищі комерційні курси, які у 1908 р. реорганізовано у Київський комерційний інститут; Харківські вищі комерційні курси (1912–1916), які трансформовано у Харківський комерційний інститут (1916–1920) та ін.).

З-поміж науковців, яких було долучено до викладання економічних дисциплін у новостворених закладах, варто виокремити всесвітньовідомого вченого М. Тугана-Барановського (1865–1919), який у 1918 р. викладав у Київському державному українському університеті; викладачів Київського комерційного інституту Є. Слуцького (1880–1948), Р. Орженського (1863–1923) та ін.

Імпонує, що сучасні науковці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» провели значну дослідницьку роботу та опублікували хрестоматію, до якої увійшли вперше зібрані економічні праці викладачів КНЕУ першої третини ХХ ст. у яких прослідковується їх вагомий внесок у розвиток української економічної думки [4].

Важливим джерелом для обґрунтування другого періоду становлення професійної економічної підготовки у вітчизняних закладах вищої економічної освіти є монографія А. Чуткого «Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906 –1920 рр.)» у якій на основі значної джерельної бази досліджено процес заснування та розвитку найстарішого вітчизняного вищого навчального закладу економічного профілю – Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана. Дослідження А. Чуткого охоплює період в історії цього навчального закладу з 1906 по 1920 р., коли він

іменувався Київські вищі комерційні курси та Київський комерційний інститут. Автором акцентовано увагу на всіх аспектах історії Київського комерційного інституту (професорсько-викладацький склад, студентський контингент та студентські організації, наукова діяльність, зміст та структура навчального процесу, матеріальна база), що розглядаються у динаміці та у контексті історії України перших десятиліть ХХ ст. [13].

Отже, тенденціями другого періоду (1906–1920 рр.) було становлення професійної економічної підготовки у вперше заснованих профільних закладах вищої економічної освіти; розвиток теоретичних та практичних засад викладання економічних дисциплін; трансформування змісту вищої економічної освіти під впливом політичних, соціальних, культурно-історичних та економічних чинників; кардинальні зміни у законодавчо-нормативному регулюванні професійної економічної підготовки; вагомість внеску українських науковців у розвиток вітчизняної та світової економічної думки.

Третій період (1920–1990 рр.) уніфікації професійної економічної підготовки у закладах вищої освіти охоплює радянський період упродовж якого кількісних та якісних змін зазнала система вищої освіти України.

Глибокі соціально-економічні, політичні, ідеологічні перетворення вплинули на професійну підготовку економістів у закладах вищої освіти радянського періоду. Характерними рисами змісту економічних дисциплін у вищій школі були заідеологізованість, підпорядкування політичним настановам партії, уряду та бюрократичній системі, поступове зрощення з політикою та ін.

Зросла чисельність закладів вищої освіти, які здійснювали професійну підготовку майбутніх економістів. Це відбулося завдяки відкриттю нових навчальних закладів, реорганізації закладів різних типів, уведення економічних спеціальностей у сільськогосподарських, технічних та ін. інститутах.

Отже, тенденціями третього періоду (1920–1990 рр.) був інтенсивний розвиток професійної економічної підготовки у різнопрофільних закладах вищої освіти; розвиток теоретичних та практичних засад викладання економічних дисциплін відбувалося на тлі заідеологізованості, підпорядкування

політичним настановам; трансформування змісту та організаційних засад підготовки майбутнього економіста під впливом процесів уніфікації системи вищої економічної освіти, єдиних стандартів, що діяли в межах Радянського Союзу, та законодавчо-нормативного регулювання професійної економічної підготовки; непересічність внеску вітчизняних науковців у розвиток української та світової економічної думки, теорії, практики та методики викладання економічних дисциплін у вищій школі.

Четвертий період (1991–2015 рр.) модернізації професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України характеризується масовізацією вищої економічної освіти; розширенням спектру спеціальностей економічного спрямування – деталізованою професіоналізацією підготовки фахівців економічного профілю; трансформуванням державних стандартів вищої економічної освіти та зміною її концептуальних засад; затвердженням Концепції розвитку економічної освіти (2003 р.) [8]; переходом від знанневої до компетентнісної парадигми у фаховій підготовці майбутніх економістів; значним збільшенням кількісних та якісних показників інформаційного забезпечення освітнього процесу; широким науковим обґрунтуванням різноманітних аспектів теорії та методики професійної підготовки майбутнього економіста, збільшення складу дослідників проблеми; використанням інноваційних форм та методів професійної підготовки майбутніх економістів; впливу євроінтеграційних процесів та входження України до європейського простору вищої освіти на модернізацію програм підготовки майбутніх фахівців економічного профілю; зростаючою конкуренцією на внутрішньому та зовнішньому ринках надання освітніх послуг вітчизняним та іноземним здобувачам вищої економічної освіти та ін. Для четвертого періоду характерним є напрацювання та упровадження реформ системи освіти, а відтак професійної підготовки майбутніх економістів.

П'ятий період (2015 р. й до нині) трансформування професійної підготовки здобувачів вищої освіти з економічних спеціальностей характеризується посиленням глобальних викликів цифрової епохи для економіки України;

зростанням вимог суспільства до якості професійної економічної підготовки; цифровою трансформацією вищої освіти; необхідністю синергії вищої економічної освіти, бізнесу та науки; підготовкою (у 2015–2018 рр.) та уведенням в дію (з 2018–2019 н.р.) державних стандартів вищої освіти з економічних спеціальностей, утвердженням компетентнісної парадигми; гармонізацією вітчизняних та європейських програм підготовки фахівців економічного профілю освітніх ступенів «бакалавр» та «магістр» та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі обґрунтування критеріїв виокремлено та схарактеризовано п'ять періодів розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України, а саме: перший (1805–1905 рр.) зародження професійної економічної підготовки; другий (1906–1920 рр.) становлення професійної економічної підготовки у профільних та різногалузевих закладах вищої освіти; третій (1920–1990 рр.) уніфікації професійної економічної підготовки у закладах вищої освіти; четвертий (1991–2015 рр.) модернізації професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України; п'ятий (2015 р. й до нині) трансформування професійної підготовки здобувачів вищої освіти з економічних спеціальностей.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні конструктивного вітчизняного та зарубіжного досвіду сучасної підготовки майбутніх економістів.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник укр. мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь : ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
2. Войно-Данчишина О. Л. Правове регулювання вищої юридичної освіти та науки в Росії в ХІХ ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 19 с.
3. Гіптерс З. Проблема економічної освіти дітей та дорослих на західноукраїнських землях у педагогічній теорії (ХІХ – перша половина ХХ століть). *Współpraca Europejska*. Volum 7(38) 2018. С. 57–72.

4. Економічні праці викладачів КНЕУ (перша третина ХХ ст.) : хрестоматія [Електронний ресурс] / [упоряд. С. Н. Антонюк]. К.: КНЕУ, 2013. 511, [1] с.

5. Єгорова О. В. Юридична освіта в університетах України ХІХ – початку ХХ ст. (етапи та особливості розвитку) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2004. 199 с.

6. Кузьома Т. Б. Реалізація принципу науковості в практиці вищої школи України в кінці ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2011. 20 с.

7. Писарева Е. А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини ХІХ ст. (на матеріалах України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 20 с.

8. Про затвердження Концепції розвитку економічної освіти. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v12_7290-03

9. Сингаївська А.М. Розвиток вищої економічної освіти: тенденції, періодизація, пріоритети. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3. 2010. С. 185–190.

10. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. С. 349.

11. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / редкол.: В. Г. Кремень (голов. ред.). Харків: ОВС, 2002. Ч. 1. С. 37–54.

12. Фещенко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: моногр. К.: КНЕУ, 2003. 187 с.

13. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витoki та історичний поступ (1906 – 1920 рр.) : моногр. Ніжин : Лисенко М. М. 2013. 524 с.

Kirdan A. The periodization of the development of professional training of future economists in higher education institutions of Ukraine

The article is devoted to the substantiation of the periodization of the development of the professional training of future economists in the institutions of higher

education of the nineteenth and early twenty first centuries. It is noted that in scientific researches of domestic scientists the various aspects of training of future economists are described. The main approaches to periodization of the development of the education system of Ukraine are outlined.

To achieve the purpose of the article the complex of general scientific (historical, retrospective, chronological analysis, synthesis, generalization) and special historical methods of pedagogical research (periodization method / diachronic method - for scientific substantiation of the development of professional training of future economists in institutions of higher education of Ukraine, structural and genetic - for the definition of stages within the periods of development of training of future economists).

Based on the substantiation of the criteria (peculiarities of the formation and development of higher economic education under the influence of the essential features of the technological structure, socio-political, socio-historical and economic determinants, state educational policy, legislative and normative provision of the training of future economists, organizational, theoretical and methodical ensuring the professional training of future economists in higher education institutions, which has changed quantitatively and qualitatively) outlined and described five periods of training future economists in higher education in Ukraine.

The first period (1805-1905 years) was the birth of professional economic training. The second period (1906-1920 years) was the formation of professional economic training in profile and multi-sectoral higher education institutions. The third period (1920-1990 years) of the unification of professional economic training in higher education institutions. The fourth period (1991-2015 years) is the modernization of the training of future economists in higher education institutions of Ukraine. The fifth period (2015 and to this day) is the transformation of vocational training of higher education graduates from economic specialties.

Key words: periodization, periodization criteria, tendencies, development of vocational training, future economists, institutions of higher education.